

De kerk in Kaatsheuvel is in haar opbouw een goed voorbeeld van deze vernieuwende kerkenbouw die aansluit bij de contemporaine geloofsbeleving. Er staan evenwel al diverse, ook eerdere, Brabantse voorbeelden van deze vernieuwingen op de rijksmonumentenlijst. Een voorbeeld is de kerk O.L.V. Middelaars in Vught (RM 521314) van A.J. Kropholler die als traditionalistisch ontwerper de Christocentrische kerkruimte propageerde; Deze kerk is gebouwd in 1933-1934. Een andere kerk met Christocentrisch uitgangspunt bij het ontwerp is de St. Michaëlkerk in Beek en Donk (RM 520153). Deze is in 1935 ontworpen door H.W. Valk met het altaar onder de brede hoge viering. Hierdoor is er ook vanuit de diepe transepten een goed zicht op de eucharistie. Van de herbezinning op de kerkruimte zoals Kropholler die voorstond, getuigt ook de St. Jozefkerk in Geldrop, in 1932 uitgevoerd naar ontwerp van B.J. Kaldewey en C.M. van Moorsel (RM 515914). De Jozefkerk te Kaatsheuvel is pas ná deze kerkgebouwen geconsacreerd en daarmee niet de vroegste getuige van de Christocentrische (her)oriëntatie. Dientengevolge is de kerk ook niet als richtinggevend aan te merken. Er kan kortom niet worden gesteld dat deze cultuurhistorische waarde niet ook in andere objecten op de monumentenlijst besloten zou zijn. De drie genoemde voorbeelden getuigen daarvan. De Analyse noemt dezelfde voorbeelden als het ambtsbericht al deed. Dit is dan ook meegewogen in de beoordeling.

ad 2.

De aanwijzing als basilica minor is, indien in kerkelijke zin bedoeld, onduidelijk of onterecht en hoe dan ook inmiddels niet meer van toepassing (de kerk is immers ook niet meer in gebruik). Bezwaarde koppelt de titel "basilica minor" aan de typologie van de kerk, namelijk de eigentijdse vertaling van de vroegchristelijke basilica. De basis hiervoor is onduidelijk. Immers, bij de toekenning van de eretitel "basilica minor" (de basilicae maiores staan allen in Rome) gaat het om een erebenaming; de belangrijkste overweging bij het toekennen van de titel door het Vaticaan ligt beslist niet in de bouwvorm, maar in een bijzondere betekenis van de kerk door gebruik of functie. De titel is derhalve gekoppeld aan het religieuze en clericale belang van een kerk en vervalt als dat belang vervult (bij opheffen van de religieuze functie).

Dat de kerk de titel heeft gehad, kan als een cultuurhistorische waarde worden gezien, maar die waardetoeëkening verdient relativering. Er zijn op dit moment 21 basilicae minores in Nederland (status verleend vanaf 1883 - 2007).

Kerken van het basilicale type zijn er overigens veel meer; eigenlijk "eindeloos" veel; elke neogotische kerk voldoet aan dit type, dat werd doorontwikkeld met transept en koortravee (kruisbasilica), zoals de hierboven genoemde kerk in Beek en Donk). Bij de basilica gaat het om kerken met een middenschip met lichtbeuk, breder en hoger dan de zijschepen, een korte zijde afgesloten door een apsis (later met transept en weer later met koorpartij en apsis).

Architectuurhistorische en bouwhistorische waarde

3. (verzoeker/bezwaarde) Het complex is van architectonisch belang vanwege de bijzondere harmonische vormgeving. De Analyse waardeert de eenvoudige van opsmuk gespeende architectuur, met veel ongedecoreerd schoon metselwerk, de evenwichtige (Vitruviaanse) verhoudingen van architectuur en de samenstellende onderdelen (vgl. "pondération" van Cuyper); de kerk heeft een schilderachtig silhouet.

4. (verzoeker/bezwaarde) Het complex heeft architectuurhistorische betekenis als representant van het traditionalisme. (Analyse) De kerk is uniek en heeft een eigen karakter door de combinatie van vroegchristelijke en romaanse elementen op een eigentijdse wijze toegepast..

5. (verzoeker/bezwaarde en RvC) Het is een representatief voorbeeld/een van de belangrijkste werken van de architect Cees de Bever; (Analyse p. 6) Uit het MIP kwam naar voren dat het oeuvre van De Bever buitengewoon belangwekkend is. Hij kan zich meten met Kropholler, behoort tot de grote architecten van de 20e eeuw. (RvC) Hij stond nog relatief aan het begin van zijn carrière; deze kerk is voorbeeld voor zijn latere kerken (Goirle, Hedel) en (RvC) de kerk is een belangrijke schakel in het werk van De Bever als verbinding naar zijn ontwerpen voor de Klokkenberg bij Breda en het Clarissaklooster in Eindhoven.

6. (verzoeker/bezwaarde/Analyse) Het object is belangrijk en zeldzaam als voorbeeld van het type T-vormige basiliek met verhoogd koor/ verhoogde kruising in de traditionalistische stijl.

blad 8/11

7. (RvC) De kerk vertegenwoordigt een belangrijke schakelwaarde tussen de traditionele architectuur uit die periode en die van de wederopbouw van de signatuur van de Bossche School; 6a en 7a. Door de RvC gespecificeerd als: belangrijke schakelwaarde tussen de meer traditionele kerkenbouw die in de loop der jaren dertig meer Christocentrisch wordt en na de oorlog uitmondde in de vroeg-christelijke basilieken met een T-vormige plattegrond met licht verhoogd altaargeedeelte geflankeerd door zijbeuken.

8. (Analyse) De kerk is geheel gaaf, op de bewust in stand gehouden oorlogsschade na. (RvC) Het is een gaaf voorbeeld van katholieke interbellumarchitectuur: robuust en goed gedetailleerd.

Ad 3 en 4.

Dit belang is er. Wel moet worden gezegd dat de kerk deze eigenschappen en dit belang deelt met verschillende andere kerken uit de periode, maar de karakterisering als representant van een bepaalde stroming geeft al het relatieve belang aan. Zie hiervoor punten 1, 5 en 6/7.

Ad 5.

Cornelis de Bever is geboren in 1897. Vanaf 1933 had hij de leiding over het bureau Kookken/De Bever, later bureau De Bever. In 1934 schrijft Nicolaas Molenaar al een artikel over de architectuur van De Bever, meer concreet over de verbouwing van St. Franciscus van Salesgesticht in Lieshout en de bouw van Montessorileuterschool St. Catharinahove in Eindhoven (RK Bouwblad 4 oktober 1934, p. 65 e.v.). Hij prijst de traditionele harmonisch en natuurlijk aanvoelende vormen en de doordachte plattegronden.

Een pastorie van De Bever van 1934 is rijksmonument; zij behoort bij de St. Willibrorduskerk in Waalre (1925). Deze kerk is van architect L.J.P. Kookken, de schoonvader van De Bever. Vanaf 1921 werkte hij al voor Kookken en het lijkt aannemelijk dat de traditionalistische voormentaal van De Bever voor een deel zijn wortels vindt in de ontwerpen van Kookken en verder in het sterk aan tradities hechtende Brabantse cultuurklimaat.

Traditionalisme in vorm en materiaal (baksteen met tufsteen accenten) kenmerkt de St. Jozefkerk in Kaatsheuvel. De kerk, te dateren 1935-1936, is inderdaad een vroeg voorbeeld uit het oeuvre (een eerdere geheel aan hem toe te schrijven kerk is niet bekend). De Bever zelf heeft bij aanvang van de bouw een artikel gewijd aan de St. Jozefkerk te Kaatsheuvel (R.K. Bouwblad jg. 7, 1936, nr. 13, p. 193 e.v.) en hij presenteerde de kerk ook in het Bouwkundig Weekblad (nr. 30, 23 juli 1938, p. 250 e.v.). Hij wijst in het eerste artikel vooral op de situering in een ruim opgezet parochieel centrum in wording voor het uitbreidingsplan Kaatsheuvel, dat is ontworpen door Ir. C. Geenen uit Eindhoven: er wordt gestreefd naar een plein met centraal de kerk en daaromheen parochiehuus, kosterswoning, knekelhuis, scholen en klooster.

Na voltooiing van de kerk schreef B.J. Koldewey (R.K. Bouwblad jg. 9, 1937, nr. 2, p. 17 e.v.) een artikel waarin hij – anders dan de Analyse van nu – kritisch is over de wijze waarop de afzonderlijke bouwdelen met name aan de westzijde aaneengeschaakeld zijn. Wel is hij zeer lovend over de sobere vormen en vooral de evenwichtige proporties van exterieur en interieur. De kerk werkt volgens hem mee "aan de gezondmaking nu der bouwkunst". De vormen beantwoorden aan een "natuurlijke orde".

De voorbeeldfunctie voor de latere kerken van De Bever is evident, al komt het eigen karakter van de bouwvorm van De Bever in de latere werken nog meer tot uitdrukking. Dat beeld geeft ook de inventarisatie van het MIP. Van de elf werken van De Bever die op naam zijn geïnventariseerd, zijn er zeven uit de wederopbouwperiode (1940-1965), waarvan er op twee inmiddels een voorbescherming (top 100) rust. Slechts drie zijn er uit de "MSP tijd" (1850-1940) waar het bij de inventarisatie van de jongere bouwkunst juist om ging en waarbij bovendien opvalt dat deze drie rijksmonumenten zijn geworden. Eén gemipt werk om een school in Dongen, Schaeplmanlaan 2, is bij de inventarisatie niet gedoteerd en ook niet beschermd.

Hieruit kan worden afgeleid dat De Bevers oeuvre voor zover dat waardevol bleek in het MIP goed vertegenwoordigd is op de monumentenlijst – hierbij bedenkend dat hij voor het MIP/MSP niet tot de eerste orde architecten behoorde.

Mogelijk zijn er meer werken van De Bever in het MIP geïnventariseerd. In die gevallen was de naam van de architect echter niet bekend (immers niet vermeld) of niet in archieven nagezocht. Deze

blad 9/11

gebouwen zijn daarin dan ook opgenomen om de aansprekende kwaliteiten van de architectuur of cultuurhistorie, los van de reputatie van de ontwerper. Uit deze MIP-gegevens blijkt niet zozeer dat zijn oeuvre buitengewoon belangwekkend is, zoals de Analyse stelt, maar er blijkt wel een zeker belang van de architect uit, waaraan door bescherming van enkele werken recht is gedaan. Voorts blijkt dat hij vooral regionaal/provinciaal bekend is en dan met name binnen de katholieke wereld en bovenal dat het zijn zwaartepunt van zijn werken in de wederopbouwperiode ligt (na 1940) in de tijd dat het bureau zelfstandig voortzet.

De pastorie en kerk H. Maria Boodschap van Goirle zijn rijksmonumenten. De Bever werkte hier samen met Kropholler (1939-1940), die voor De Bever een voorbeeldfunctie had. De kerk van Hedel (1949) is een gemeentelijk monument. De complete lijst rijksmonumenten naar ontwerp van De Bever is als volgt:

Eindhoven, Kleine Berg 45, winkel 1932

Waalre, Markt 23, een pastorie van 1934

Goirle, Tilburgseweg 136, 1940, complex van kerk, pastorie en pastoriemuur

Raamsdonksveer, Heereplein 10, villa van 1940-1941

Rijksmonumenten die door De Bever zijn verbouwd:

Tilburg, Goirkestraat 68, oudste neogotische kerk, 1835, wijziging De Bever o.a. koor, transept

Eindhoven, Kerkstraat 1, kosterswoning van 1871

Voorts zijn twee objecten van De Bever onder de 100 topmonumenten uit de Wederopbouwperiode geschaard. Het gaat om:

Breda, sanatorium De Klokkenberg, 1948-1953

Eindhoven, Clarissenklooster Ropelenburg, 1950-1953

Kortom, zes gehele en twee gedeeltelijke ontwerpen van De Bever staan op de rijksmonumentenlijst, of worden daar binnenkort aan toegevoegd. Uitgangspunt bij de keuze van deze objecten was niet het oeuvre van De Bever een volwaardige vertegenwoordiging op de lijst te geven, al vertonen de gekozen objecten een vrij evenwichtige spreiding over zijn werkzame leven (tot 1958). De keuze voor de twee nieuwere werken is vooral gedaan op basis van cultuurhistorische waarden. De Bever wordt geschaard onder het "tweede echelon" architecten uit dit tijdvak, omdat hij vooral voor de provincie Noord Brabant van groot belang is, maar zijn werk geen nationale spreiding kent. Zijn oeuvre omvatte bij zijn dood meer dan 100 bouwwerken van scholen, ziekenhuizen en kerken tot raadhuisen en woonhuizen.

De Bever was niet aangemerkt als een "eerste keus" architect voor het MSP. De positieve beoordeling van de kerk in het MSP berustte dan ook voornamelijk op cultuurhistorische waarden, op de uitgeteelde architectuur en de gave stedenbouwkundige situering, niet op de wens speciaal het oeuvre van De Bever voor het voetlicht te brengen. Ten opzichte van het MSP is daarin nog geen verandering gekomen voor het architectonisch erfgoed uit het tijdvak tot 1940.

Ad 6 en 7 (ook a).

De T-vormige basiliek in een traditionalistische stijl is een type kerkgebouw dat in het interbellum regelmatig voorkomt. Een verhoogd koor wordt daarbij niet als een in grote mate onderscheidend criterium gezien. Het gaat bij de St. Jozefkerk in Kaatsheuvel om een verhoging onder de viering (bij de neogotische kerken is veelal alleen de koorarm hoger). Dit verschijnsel hangt weer samen met de Christocentrische opvattingen, waarbij het altaar vanuit de viering bediend wordt of zelfs in de viering als presbyterium staat.

De Analyse wijst terecht op de invloed van vroegchristelijke en romaanse bouwkunst op deze kerk, wat deze kerk overigens niet uniek maakt, maar gaat nogal ver met de hypothese dat De Bever het motief van het hoge viering- of transeptdak ontleende aan romaanse kerken in de Auvergne. Bij de middeleeuwse kerken van de Auvergne gaat het om het zgn. "massif barlong" dat juist gekenmerkt wordt door een bouwvolume in de breedte, dus over een deel van de transeptarmen, als onderbouw voor de vieringstoren, waardoor deze kerken een piramidale opbouw hebben. Hier is het vieringdak juist in het verleden van het schip geplaatst, er is geen toren, geen piramidale opbouw. Het hoge

blad 10/11

transept is veeleer tot stand gekomen door het "in de viering schuiven" van het priesterkoor. Priesterkoren zijn meestal intern verhoogd en zeer vaak voorzien van een hoger dakgedeelte (veelal door een latere bouw fase). De getrapte dakopbouw hangt dan ook eerder samen met aanpassingen aan de nieuwe Christocentrische liturgie, zoals dit bij meer kerken van het Interbellum het geval is, ook bij de Maria Boodschapkerk van De Bever in Goirle (rijksmon.), zoals de Analyse juist constateert. Hierin is hoe dan ook een vooraankondiging te proeven van de aandacht die De Bever aan de vieringruimte gaf in latere kerken, bijvoorbeeld de kerk te Raamsdonksveer (1954) of de Johannes Bosco-kerk in Eindhoven (1952), welke kerken zijn beoordeeld in het kader van de top 100 (daarbij afgevalen voor de ijklijst) van de wederopbouwmonumenten.

Een verhoogde viering en absis zien we bijvoorbeeld in de kerk St. Petrus Banden in Esbeek (1937) naar ontwerp van F. Vervest en Ir. J. van Buytenen (RM 518903); ook zij waren hier geïnspireerd door Kropholler.

De schakelwaarde naar de kerkenbouw van de Wederopbouw deelt deze kerk dan ook met andere kerken uit het interbellum (zie ook hierboven onder 1). Specifiek voor deze kerk kan niet worden gesteld dat zij een soort "missing link" zou zijn in deze ontwikkeling die zo breed gedragen werd; althans is niet duidelijk waaruit dit zou kunnen blijken. Dit zou bijvoorbeeld kunnen blijken als De Bever als eerste de (vroeg-christelijke) T-vormige plattegrond zou hebben herontdekt voor het nieuwe liturgische doel. Vele architecten zochten – in belangrijke mate onder invloed van Kropholler – naar dergelijke vernieuwende oplossingen. Daarbij gebruikte men zowel de vroeg-christelijke basiliek in zijn elementaire vorm (zonder transept) als ook de T-vormige basilica (met transept) als voorbeelden. Deze ontwikkeling wortelt breed in het interbellum, men denken aan de H. Hartkerk in Roosendaal (1935-1936) van Van der Laan en Sturm, gebouwd in Delftse Schoolstijl (RM 517262), of de H. Hart van Jezuskerk in Kerkrade in neoromaanse vormen van Casper en Jos. Franssen (RM 513750), die in 1931 is ontworpen. Van de vereiste "ijkwaarde" van de St. Jozef is dan ook niet gebleken.

Binnen het oeuvre van De Bever zelf is er wel sprake van zo'n schakelwaarde naar zijn latere, oorlogloze kerken. Dit is voor de ontwikkeling van een nog jonge architect op zoek naar zijn eigen stijl en zijn eigen plaats in een stroming niet ongewoon. Hier belanden we echter opnieuw bij de vraag hoe belangrijk de architect en zijn oeuvre moeten worden geacht als uitgangspunt voor bescherming (zie punt 5).

Uiteindelijk is het totaal aan nog goed herkenbare waarden van het gebouw zoals dat aan ons is overgeleverd doorslaggevend en niet de ontwerpgeschiedenis

Ad 8.

De kerk is een gaaf voorbeeld van katholieke interbellumarchitectuur en heeft niet alleen aan de buitenzijde maar ook in het interieur een robuuste uitstraling, mede door de open dakstoel van Oregon Pine. Doordat de kerk niet meer in gebruik is, zijn bepaalde interieuronderdelen inmiddels verwijderd, zoals de stoelen en banken. De detaillering met tufstenen aanzetstukken van o.a. bogen en monumentale kunst zoals de gebrandschilderde ramen in het priesterkoor van Lode Sengers, de muurschildering van Lode Sengers (zijkapel rechts, Maria met Kind) zijn nog ter plaatse. Gezien de onttrekking aan de eredienst is het Crucifix van Mari Andriessen dat zich boven het altaar bevond, vermoedelijk elders opgeslagen.

De beperkte aantastingen zijn geen reden de kerk als gebouw niet "gaaf" te noemen. De monumentale kunst is echter niet onderscheidend ten opzichte van andere kerken en draagt niet bij aan een waardering tot topmonument.

Ensemble/stedenbouwkundige waarde

9. (RvC en verzoeker/bezwaarde) Het complex heeft grote stedenbouwkundige waarde als afsluiting van de pleinruimte en als het ensemble dat het vormt met het plein en de overige bebouwing rondom het plein. Zie ook bijlage 6 bij bezwaar. (Analyse, p. 5) De kerk vormt met het Wilhelminaplein en de woonhuizen, die eveneens in traditionalistische stijl zijn gebouwd, in hoge mate een stedenbouwkundige eenheid met monumentale kwaliteiten en een spectaculaire ruimtewerking. Het zeer ruime plein is het bindende element in het door ruimtelijke werking en weidse opzet zeldzame ensemble. De kerk is het stedenbouwkundig middelpunt van een gaaf ensemble dat de kerk niet kan missen.

blad 11/11

10. (RvC) De kerk heeft een hoge complexwaarde met de pastorie.

Ad 9 en 10.

De complexwaarde met de pastorie is evident; hetzelfde geldt voor de stedenbouwkundige waarde. Het kerkplein is apart van maar in aansluiting aan de nieuwe woonwijk ontworpen. Daardoor kon het geheel een zeer ruime opzet krijgen; alle met de religie verbonden functies konden hier worden geconcentreerd: kerk, pastorie, parochiehuus, begraafplaats scholen passend bij de verzuielde samenleving en klooster.

Hoewel niet alles is uitgevoerd, is de stedenbouwkundige opzet vooral rond de kerk nog goed afleesbaar. De ligging in het groen sluit goed aan bij de gedachten van een rustgevende harmonie in de architectuur zoals De Bever die voorstond, nu zelfs meer dan in het verleden, toen de groenaanleg nog jong was.

De situering van de kerk in de wijk en het belang daarvan voor parochiële doeleinden is in de jaren 1930 net zo onderwerp van vernieuwing als het gebouw en interieur. Men wil de parochiële gebouwen clusteren. Kaatsheuvel wordt in dat verband (RK Bouwblad 9 juli 1936, p. 387-388) als voorbeeld aangehaald voor een oplossing waarbij alle gebouwen aan een plein liggen, samen met de voorbeelden Geldrop (complex nr. 515913 van kerk en pastorie, waarbij in de complexomschrijving wordt gewezen op het stedenbouwkundig ensemble met school en plein) en Roosendaal (object beschermd).

Tot slot wil ik nog het volgende opmerken met betrekking tot de positie in de vakliteratuur. Het is een feit dat dit vroege werk van architect De Bever in de contemporaine literatuur en in de vakliteratuur tot dusver niet veel weerklank heeft gevonden. Er kan dan ook niet gezegd worden dat de kerk een nationaal of internationaal erkende positie heeft verworven. De Analyse stelt in dit verband dat het werk van De Bever in de wetenschap nog onderschat is, maar dat de architect zich kon meten met bijvoorbeeld Kropholler, dat zijn architectuur van originaliteit getuigt en door een eigen karakter niet geheel in het stroomien van de Delftse School past. Het belang van De Bever zou onderschat zijn.

Dit standpunt vraagt evenwel om verder onderzoek naar De Bever, maar vooral naar het Traditionalisme in het algemeen in het Interbellum om De Bever daarbinnen te positioneren. Ook met de voorliggende Analyse voor de St. Jozefkerk en het waardestellende onderzoek naar het PNEM-gebouw – dat onderzoek uit een latere fase van de architect dateert, waarin hij los staat van Louis Kookken – is er nog geen sprake van een erkende positie in de vakliteratuur waardoor De Bevers architectuur in het grotere verband zou worden geplaatst en er voldoende inzicht is in zijn oeuvre. Het is een feit dat het onderzoek naar de traditionalistische architectuur van het Interbellum – en van daarna – nog in een beginfase verkeert. Er wordt – met het oog op het stringente beleid – niet hierop voortuitgelopen in een enkele casus.

Conclusie

Gelet op het voorgaande concludeer ik dat de kerk met pastorie St. Jozef te Kaatsheuvel ten tijde van het aanwijzingsbeleid van het MSP monumentwaardig waren en ondanks verwijdering van interieuronderdelen thans nog steeds aan de MSP-criteria voldoet. Er wordt echter niet voldaan aan het, ten opzichte van het MSP, nieuwe beleids criterium "topmonument". Van een dermate uitzonderlijk monument dat ik gebruik zou kunnen of moeten maken van mijn afwijkingsbevoegdheid (artikel 4:84 Awb), is dan ook geen sprake. Er zijn meer kerken uit het interbellum die de aangehaalde cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen en die getuigen van de ommezwaai in de kerkenbouw.

Niettemin verdient het aanbeveling om nader in overleg te treden om mogelijkheden tot passend hergebruik te onderzoeken.

Nu het een gebouw object betreft dat is vervaardigd vóór 1940, en niet is gebleken van feiten of omstandigheden die zouden moeten leiden tot afwijking van de Tijdelijke beleidsregel 2007, wordt het object, conform artikel 2 van de Tijdelijke beleidsregel 2007, NIET aangewezen als beschermd monument.